

КНИГОЗНАВСТВО, БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВО, БІБЛІОГРАФОЗНАВСТВО

УДК 016:811.161.2'367.622'366.522-047.37

Біловус Г. Г.

Львівський національний університет імені Івана Франка

ФЕМІНІТИВИ ЯК ОБ'ЄКТ МОНОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ СУЧАСНОЇ ЛІНГВОУКРАЇНІСТИКИ: АНАЛІТИКО-БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД

У статті розглянуто питання еволюціонування фемінних елементів у монографічних студіях ХХІ ст. З урахуванням аналітико-бібліографічного огляду монографій, присвячених фемінітивам як об'єкту досліджень українських мовознавців, автор зосереджує увагу на окремих аспектах розвитку й побутування фемінітивів на різних історичних періодах розвитку української мови, їх відображенні в лексикографічних джерелах і узусі, засобах словесного втілення концепту «жінка» в українській лінгвокультурі, описує чинники, що впливають на формування фемінітивів у сучасній українській мові тощо. У статті наголошено на ролі й значенні монографічних розвідок у висвітленні питань динаміки фемінної підсистеми української мови.

Ключові слова: мовознавча бібліографія, аналітико-бібліографічний огляд, монографічні дослідження, українське мовознавство, фемінність, фемінітив, концепт «жінка».

Постановка проблеми. Дослідження фемінітивної підсистеми української мови – одне із центральних у сучасній лінгвоукраїністиці. Концептуальні положення щодо еволюції фемінітивів, їх творення та функціонування, лексикографічне відображення в словниках, системний аналіз фемінітивів окремих історичних періодів і низка інших аспектів неодноразово розглядалися в численних наукових студіях українських учених. Тематично вони охоплюють найрізноманітніші спектри лінгвістичних питань, представлених на сторінках фахової періодики, у збірниках наукових праць, матеріалах конференцій різних рівнів тощо. Однак розкриття аносованих питань набуває особливої вагомості в монографічних працях, у яких із різних боків глибоко вивчається, описується й узагальнюється певна наукова тема. Як результат серйозного й тривалого дослідження, монографія містить логічно й послідовно викладені нові ідеї, опис методики дослідження, авторську інтерпретацію зібраного матеріалу тощо. Отже, сучасні монографічні розвідки є показни-

ком актуальності й новизни в гуманітарній науці, репрезентантом інноваційних тенденцій розвитку певного лінгвістичного напрямку чи явища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж усіх періодів розвитку українського мовознавства фемінітиви вивчали в різних площинах, а саме: продукування словотвірних типів фемінітивів на загальнослов'янському лексичному матеріалі [5]; способи творення та семантична класифікація назв осіб жіночого роду в українській мові ХХ ст. [10–14] тощо.

В українському мовознавстві ХХІ ст. актуальність об'єкта засвідчують монографічні праці таких українських учених: Т. М. Сукаленко «Метафоричне вираження концепту жінка в українській мові» [8], А. М. Архангельської «Сексизм в языке: мифы и реальность» [1], Т. А. Космеди, Н. А. Карпенко, Т. Ф. Осіпової, Л. М. Саліонович, О. В. Халіман «Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика» [6]. Зважаючи на те, що науковці розглядали фемінну підсистему в царині гендерології,

їхні монографічні дослідження чи окремі розділи в них присвячені вивченню концептуально важливих положень щодо фемінітивів у власне мовознавчому сенсі.

Отже, принцип фемінізації як засадничий для української мови репрезентований у низці наукових напрацювань нового тисячоліття.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення актуальних проблем вивчення фемінітивів, представлених в авторських і колективних монографічних студіях українських мовознавців, аналітико-бібліографічний огляд яких подано з дотриманням хронології виходу праць, що формує навколо них авторський комплекс публікацій, присвячених зазначеному питанню.

Виклад основного матеріалу. Низку українських монографічних розвідок розпочинає мовознавче дослідження Т. М. Сукаленко – перше за хронологією виходу в Україні спеціальне дослідження в українській лінгвогендерології XXI ст., в якому об'єктом аналізу став концепт жінка. Розглядаючи особливості метафоричного вираження цього концепту в українській мові, автор констатує, що «на мовному рівні гендерні стереотипи вивчають як системи знаків, що представляють етно- та соціокультурні уявлення про яскраво вираженого чоловіка чи жінку й ґрунтуються на асоціативних зв'язках, де метафора є частковою формою втілення гендерних стереотипів, які допомагають визначити й національно специфічні, й універсальні властивості функціонування гендерно виокремлених метафоричних номінацій» [8, с. 28]. Саме з позицій метафоричних номінацій автор описує принципи структурування системи типізованих образних парадигм із їхніми підсистемами, парадигму метафоричних номінацій на позначення жінки в лінгвоукраїністиці. Монографія Т. М. Сукаленко складається з трьох розділів: «Теоретичні аспекти дослідження гендерних стереотипів і лінгвогендерології», «Типізовані образні парадигми як засоби словесного втілення концепту «жінка», «Концептуалізація гендерних стереотипів у системі метафоричних номінацій на позначення жінки», в яких репрезентовано огляд праць із лінгвогендерології, подано різні класифікації метафор, зазначено їх зв'язок із символом і порівняннями, описано десять типів парадигм із їх лексичним наповненням, визначено спільне й відмінне в системі типізованих парадигм, а також у спрямованому асоціативному експерименті.

Особливе значення тут має чіткість формулювань і викладу матеріалу, логіка висвітлення основних ідей, концепцій, висновків, про що йдеться

в рецензії Л. І. Шутової на зазначену монографію. Окрім іншого, рецензент звертає увагу на науково-довідковий апарат праці, а саме на «вісім таблиць, що відображають кількісне наповнення метафоричного тезаурусу, і словник метафор на позначення жінки, що може прислужитися в лексикографічній практиці для укладання словників різних типів» [15, с. 161]. Слід наголосити, що різнобічні дослідження концепту «жінка», представлені в монографії Т. М. Сукаленко, – це результат попередньо апробованих мовознавчих статей, опублікованих у збірниках наукових праць, матеріалах конференцій тощо.

Наступною за часом оприлюднення є ґрунтовна монографічна праця А. М. Архангельської. Зокрема, у другому розділі «Статус жінки в мові й мовна ситуація в слов'янських країнах» [1, с. 135–265] автор проаналізувала мовну ситуацію, що виникла на межі тисячоліть у російській, українській і чеській мовах, формулюючи засоби мовної ідентифікації жінки й проблеми створення «гендерно правильної» мови, розглядаючи сучасні слов'янські мови крізь призму вирішення «жіночого питання», а саме підвищення статусу жінки й мовної ситуації сьогодення. Ситуацію з процесами фемінізації жіночого лексикону в трьох слов'янських мовах вивчено в зіставному контексті із залученням фактів актуального мовлення різних стильових зрізів і особливостей лексикографічної фіксації фемінізованих позначень жінки, простежено основні тенденції творення нових назв осіб жіночої статі на тлі культуромовної традиції російської, української та чеської мов, виявлено збіги та розбіжності у взаємодії мовних і позамовних стимулюючих і обмежувальних чинників фемінізаційних процесів у синхронній динаміці, вивчене питання врахування суспільної думки та можливостей наукової дискусії з питань питомості й послідовності творення парних іменників жіночої статі на базі чоловічих найменувань, доцільності їх творення «за будь-яку ціну» й «естетичної прийнятності».

У рецензії на монографію А. М. Архангельської М. П. Кочерган констатує: «Коли в українському мовному соціумі панує всездозволеність і феміністи з божевільним завзяттям продукують лексичні покручі на кшталт *критикиня*, *критикеса*, *педагожка*, *біоложка*, *політоложка*, *сексоложка*, *членка*, *боркиня*, *борчиха*, *старостка*, *ворогиня*, *доктореса*, *редактриса* тощо, не завадило б прислухатися до викладених у рецензованій книжці розумних порад» [7, с. 106]. М. П. Кочерган, погоджуючись із твердженням А. М. Архангель-

ської про те, що організм мови – це свого роду екосистема, і будь-яка спроба втручання в його структуру з метою усунути одні асиметрії в мові моментально породжує інші, ще більш серйозні [1, с. 271], наголошує, що питання відновлення втраченого мовного такту, мовного смаку й поваги до власної, а не чужої мовної традиції, залишається актуальним і сьогодні.

У монографічному дослідженні А. М. Архангельської загалом розглянуто питання роду, статі, андроцентризму в мові та його вербальних проявів, способів і засобів мовної об'єктивації в чоловіків і жінок, функційні сфери побутування фемінітивів в актуальному мовленні, їх відображення в соціолінгвістичному, лексикографічному й перекладознавчому аспектах тощо.

Свої погляди щодо активного творення та вживання фемінітивів у сучасній українській мові А. М. Архангельська розвинула в низці наукових розвідок, опублікованих як у вітчизняних, так і в закордонних мовознавчих виданнях, однією з яких є «Неофемінізація новітньої доби як чинник розбудови української мови: У пошуках втраченого?», представлена в колективній монографії «XX–XXI століття: жанрово-стильові й лінгвістичні метаморфози в українській мові та літературі» [2, с. 171–204]. Автор розглянула питання словотвірної фемінізації сучасного українського лексикону, зокрема творення парних іменників жіночого роду на базі чоловічих найменувань, окреслила чинники, що впливають на цей процес. На підставі лексикографічних джерел 20–30-х рр. XX ст. і словників початку XX ст. простежено ретроспективу процесів словотвірної фемінізації. А. М. Архангельська зробила висновки «щодо послідовності в українській мові процесів фемінізації з погляду культурно-мовної традиції й сучасних тенденцій до перегляду нормативних засад української літературної мови й обмежувального впливу на цей процес із боку норми російської мови радянської доби й перспектив щодо функційних сфер їх розгортання» [2, с. 17].

Отже, у монографічних напрацюваннях А. М. Архангельської, які є вагомим внеском у розвиток мовознавчих досліджень, подано комплексний аналіз фемінітивів української мови, виявлено особливості їх репрезентації в сучасній лінгвоукраїністиці, а також систему чинників, що впливають на їх формування.

У колективній монографії «Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика» [6], написаній під керівництвом і за участю Т. А. Космеда, окрім питань станов-

лення й розвитку лінгвогендерології, особливої уваги заслуговує розгляд питань чоловічого й жіночого світосприйняття, архетипів «чоловік» і «жінка» в лінгвокультурній традиції українців.

У зазначеній праці, що містить передмову, п'ять розділів, післямову, список використаних джерел (понад 500 бібліографічних найменувань), два допоміжних покажчики – іменний і предметний, а також розлогі анотації англійською та російською мовами, представлено тематичну багатовекторність проблем гендерної лінгвістики, з-поміж яких специфіка та якість мовлення чоловіків і жінок в інтерпретації І. Франка [6, с. 32–41, 227–286], диференціація чоловічого й жіночого мовлення в трактуванні Л. А. Булаховського [6, с. 41–48], особливості мовлення жінок на фонетичному, лексичному, фразеологічному й морфологічному рівнях у дослідях Ю. В. Шевельова [6, с. 48–59], розгляд гендеру в лінгвофілософській концепції О. Забужко [6, с. 93–107].

Особливої уваги заслуговує другий розділ «Грамматична категорія роду, лексико-семантична, фразеологічна й словотвірна системи в аспекті гендерної лінгвістики та лексикографічна практика» [6, с. 108–173], в якому Т. А. Космеда, Л. М. Саліонович, О. В. Халіман описали категорію роду з погляду архетипної опозиції «чоловік – жінка». У рецензії «Актуальні питання сучасної гендерної лінгвістики» на зазначену працю А. П. Загнітко акцентує: «Цікавим постає студіювання фемінізації сучасної української мови в розрізі актуалізації лексико-словотвірного класу слів – назв осіб жіночої статі. Водночас Т. А. Космеда вивчає питання лексикографування останніх, наголошуючи: «У світовій лексикографії має місце практика створення словників назв жінок, чого не простежуємо в українському мовознавстві...», адже подібні лексикографічні видання характерні для польської, російської й інших лінгвістик» [4]. Підсумовуючи, А. П. Загнітко констатує, що рецензована монографія є актуальною та важливою, оскільки активізуватиме студіювання нових проблем, пов'язаних з особливостями структурування сучасного суспільства та функційними навантаженнями комунікативних стратегій і тактик жінок і чоловіків для досягнення поставлених завдань [4].

У третьому розділі зазначеної праці «Гендерно марковані комунікативні стратегії й тактики у вербальній і невербальній комунікації» [6, с. 174–226] Т. Ф. Осіпова охарактеризувала особливості вербалізації жіночих/чоловічих комунікативних стратегій і тактик, гендерні комунікативні стратегії *кокетування, загравання, флірту,*

компліменту, питому вагу гумору в чоловічій/жіночій комунікації тощо. Н. А. Карпенко наступний розділ монографії присвятила розкриттю вербалізації концепту жінка в дискурсивній практиці П. Загребельного [6, с. 287–382], в якому описала теоретичні засади й термінологічний інструментарій дослідження концепту *жінка*, його процес вербалізації в «живому» та художньому мовленні П. Загребельного, способи та засоби моделювання концепту *жінка* в романах «Євпраксія», «Роксолана», «Юлія, або запрошення до самовбивства», основні ознаки мовної особистості П. Загребельного як представника української культури з огляду на вербалізацію концепту жінка.

Отже, у колективній монографії Т. А. Космеди, Н. А. Карпенко, Т. Ф. Осіпової, Л. М. Саліонович, О. В. Халіман «Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика», спроєктованій «на вивчення національних пріоритетів у системі цінностей носіїв української мови обох статей» [3, с. 93], вагоме місце займає й дослідження питань феміністичної лексики та фразеології в працях визначних українських діячів. Слід констатувати значущість новаторських напрацювань авторського колективу як для подальших наукових студій, так і для українського мовознавства загалом.

Не претендуючи на всеохопність, аналітико-бібліографічний огляд монографічних видань, у яких висвітлювалися окремі аспекти вивчення фемінітивів в українському мовознавстві ХХІ ст., засвідчив значну кількість поглядів науковців на активну фемінізацію українського лексикону. Зважаючи на те, що поза об'єктом дослідження

залишилася чимала кількість монографічних праць, у яких зазначене питання розглядається лише дотично (наприклад, суфіксальна фемінізація в монографії «Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови (кінець ХХ–ХХІ ст.)» О. О. Тараненка [9, с. 68–80] та ін.), можемо констатувати, що зібраний і проаналізований масив монографічних досліджень відображає актуальність і новизну вивчення фемінічних елементів сучасної української мови, представляє різні погляди науковців на фемінітиви, їх історію, сучасність, доцільність і життєздатність, загалом на фемінізацію української мови в контексті її демократизації та націоналізації.

Висновки і пропозиції. Як бачимо, в українському мовознавстві нового тисячоліття фемінітивна підсистема відзначається активним і неоднозначним розвитком із погляду позамовних і власне мовних чинників.

Особливе значення для аналізу мають монографічні праці, де в акумульованому вигляді викладено закономірність розвитку й ефективність досліджуваних тем. Проаналізовані монографічні дослідження вирізняються чітко сформульованими науковими концепціями, вводять у науковий обіг нові знання, окреслюють перспективи подальших розвідок.

Отже, проведений аналітико-бібліографічний огляд мовознавчих монографій, у яких висвітлене питання еволюції й динаміки фемінівної підсистеми української мови, засвідчує актуальність і вагомість персонального наукового внеску українських мовознавців у розвиток сучасної лінгвоукраїністики.

Список літератури:

1. Архангельская А. М. Сексизм в языке: мифы и реальность: монография; Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta. Olomouc: VUP, 2011. 328 с.
2. Архангельська А. М. Неофемінізація новітньої доби як чинник розбудови української мови. У пошуках втраченого? ХХ–ХХІ століття: Жанрово-стильові й лінгвістичні метаморфози в українській мові та літературі: колективна монографія. Olomouc, 2016. 552 с.
3. Дорошенко С. І. Рецензія. Мовознавство. 2015. № 1. С. 91–94.
4. Загнітко А. П. Актуальні питання сучасної гендерної лінгвістики: рецензія. Лінгвістичні студії: зб. наук. пр. Донецьк: Донецький національний університет, 2015. Вип. 30. С. 157–159.
5. Ковалик І. І. Словотворчий розряд суфіксальних загальних назв живих істот жіночої статі у східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими мовами. Питання українського мовознавства. Львів, 1962. Кн. 5. С. 3–34.
6. Космеда Т. А., Карпенко Н. А., Осіпова Т. Ф., Саліонович Л. М., Халіман О. В. Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика: колективна монографія / за наук. ред. Т. А. Космеди. Харків: ХНПУ ім. Г. Сковороди; Дрогобич: Коло, 2014. 472 с.
7. Кочерган М. П. Рецензія. Мовознавство. 2013. № 5. С. 104–106.
8. Сукаленко Т. М. Метафоричне вираження концепту жінка в українській мові: монографія. Київ: Ін-т укр. мови: Вид. д-ма Дмитра Бураго, 2010. 240 с.
9. Тараненко О. О. Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови (кінець ХХ–ХХІ ст.): монографія. Київ: Видавн. д-ма Д. Бураго, 2015. 248 с.

10. Фекета І. І. Дублетні назви жінок в українській мові. Питання словотвору східнослов'янських мов: матеріали міжвузівської республіканської наукової конференції. Київ: Наукова думка, 1969. 185 с.
11. Фекета І. І. Женские личные названия в украинском языке (образование и употребление): автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Киев, 1969. 22 с.
12. Фекета І. І. Жіночі особові назви в українській мові. (Творення і вживання): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02 «Українська мова». Ужгород, 1968. 369 с.
13. Фекета І. І. Особливості творення назв осіб жіночої статі. Українська мова і література в школі. 1974. № 4. С. 77–79.
14. Фекета І. І. Розвиток жіночих особових назв у сучасній українській мові. Мовознавство. 1975. № 2. С. 21–25.
15. Шутова Л. І. [Рецензія]. Мова і суспільство: збірник наукових праць / Г. П. Мацюк (гол. ред.) та ін. Львів, 2011. Вип. 2. С. 159–161.

ФЕМИНАТИВЫ КАК ОБЪЕКТ МОНОГРАФИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВОУКРАИНИСТИКИ: АНАЛИТИКО-БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ ОБЗОР

В статье рассмотрены вопросы эволюционирования феминных элементов в монографических исследованиях XXI в. С учетом аналитико-библиографического обзора монографий, посвященных феминативам как объекту исследований украинских языковедов, автор обращает внимание на отдельные аспекты развития и бытования феминативов на разных исторических этапах развития украинского языка, их отражение в лексикографических источниках и узусе, средствах словесного воплощения концепта «женщина» в украинской лингвокультуре, описывает факторы, влияющие на формирование феминативов в современном украинском языке и т. п. В статье подчеркнуты роль и значение монографических изысканий в раскрытии вопросов динамики феминной подсистемы украинского языка.

Ключевые слова: *языковедческая библиография, аналитико-библиографический обзор, монографические исследования, украинское языкознание, феминность, феминатив, концепт «женщина».*

FEMINITIVES AS AN OBJECT OF MONOGRAPHIC STUDIES OF MODERN UKRAINIAN LINGUISTIC STUDIES: ANALITICAL BIBLIOGRAPHIC REVIEW

The article deals with the evolution of feminine elements in the monographic studies of the XXI century. Taking into account the analytical bibliographic review of the monographs devoted to feminitives as an object of research of Ukrainian linguists, the author focuses on particular aspects of development and existence of feminitives at different historical periods of the Ukrainian language development, their reflection in lexicographic sources and usage, the means of verbal implementation of the concept “woman” in Ukrainian linguistics and describes the factors that influence the formation of feminitives in modern Ukrainian language, etc. Special attention is paid to the role and value of monographic exploration in coverage of the issue of the dynamics of the Ukrainian language feminine subsystem.

Key words: *linguistic bibliography, analytical bibliographic review, monographic studies, Ukrainian linguistics, femininity, feminitive, concept of “woman”.*